

"שעת ערבוב התחוחים" בין יום הזיכרון ליום העצמאות

שבת תקומה

בקהילות ובמוסדות רבים נהוג לציין את השבת שבין יום השואה ובין יום הזיכרון ליום העצמאות באירועים מיוחדים, ובעיקר בשיחות ובמעגלים הקשורים בחשבון נפש קהילתי. יש המכנים את הימים האלה "הימים הנוראים הישראליים" ואת השבת שביניהם "שבת תקומה".

בתלמוד, "תקומה" היא שם של אבן שנשים הרוות היו נושאות על צווארן כמעין קמיע לשמירה על הוולד (בבלי שבת סו, ע"ב). יש הטוענים שמדובר באבן חלולה ובתוכה אבן קטנה נוספת, שצורתה המיוחדת היא של מעין אבן בהיריון. אולי גם תקומת ישראל בארצו היא מעין היריון מתמשך, תהליך בלתי נגמר של יצירה והיבראות המלווה בחרדות קשות ובתקוות אדירות.

מתי מתחיל היום? מתי מסתיים הלילה? ומהי טיבה של אותה שעה חמקמקה, שעת בין השמשות, שבין שקיעת השמש ובין תחילת הלילה? זוהי שעה מורכבת, היא אינה שייכת ממש ליום וגם לא ללילה, ובה בעת היא שייכת לכל אחד מהם.

בהלכה יש שיטות אחדות שמנסות להתמודד עם טבעה המעומעם והמסתורי. רבי יוסי אמר: "בין השמשות – כהרף עין, ולא יכלו לעמוד עליו חכמים" (ירושלמי ברכות א, א; ג, ע"א). במילים אחרות, הרגע שבו היום והלילה מתחלפים הוא רגע כה מהיר, עד שאי-אפשר כלל לתפוש אותו. כולנו מזהים בקלות מהו יום ומהו לילה, אך אותה שעה חמקמקה החביבה על המשוררים, שבה מסתיימת מלכותו של האחד ומוכרזת מלכות השני, אינה מוסרת את עצמה בקלות. חז"ל הציעו כמה הגדרות לשעה הזאת, וביניהן בולט הדימוי הבלתי צפוי של רבי תנחומא:

"איזהו בין השמשות? אמר רבי תנחומא: [הדבר דומה] לטיפה של דם שהיא נתונה על גבי חדה של סייף. נחלקה הטיפה לכאן ולכאן – זהו בין השמשות".
(ירושלמי, שם)

מדוע בחר רבי תנחומא בדימוי הזה של כלי מלחמה ובתיאור הדם הנחלק? אולי הדבר נובע מכך שבעת בין השמשות השמים אדומים לעתים כטיפת דם, אולי נבחר הדם כנוזל סמיך שנדרש לו זמן ממושך יחסית להחליק על החוד, אולי הדימוי נובע מכך שהסיף גורם להגרת דם דווקא, ולא נוזלים אחרים. ואולי נבחר הדימוי הקדמם כדי להראות שהחלפת הרשויות בין יום ובין לילה היא השתלטות הכרוכה בסוג של רצח סמלי. טיפת הדם השותת אינה יכולה ליפול בצדו האחד של הסיף והיא נחלקת בין שני צדיו, אבל מקורו של הדם הוא אחד, החיים שאבדו ולא ישובו. שעת בין השמשות היא הרגע הדק טרם טפטוף הדם בין שני צדיו של הסיף, זהו זמן ספי (לימינלי), כלומר זמן של עמידה על הסף: יצאנו מרשות אחת ועוד לא באנו בשערי רשות אחרת, ובה בשעה אנחנו נמצאים בשתייהן. טיבם של זמנים ספיים הוא, שהם מעוררים מידה של אי-נחת וחרדה אבל יש בהם גם צדדים פוריים. שהייה במצבים כאלה מעוררת חשיבה יצירתית ומזמינה לבחון שאלות ובעיות מזוויות חדשות.¹³¹

לקביעת זמנה של בין השמשות יש חשיבות הלכתית בהבחנה בין החול ובין הקודש בערבי שבת, למשל. חודש אייר מזמן לנו שעת בין השמשות מסוג מיוחד, זו המפרידה בין יום הזיכרון לחללי צה"ל ולנפגעי פעולות האיבה ובין יום העצמאות. בין שני הימים הללו ניצב קו פרשת מים המבדיל בין עולמות של תכנים ורגשות. אבל למרות העובדה שההבדל בין השניים הוא קיצוני, הם אינם משמשים רק תמונת ראי מהופכת זה לזה, אלא גם מגדירים זה את זה.

"ובעת רחמים בין השמשות" (חיים נחמן ביאליק)

בעבר חשבתי שבחגיגת יום העצמאות מייד לאחר יום הזיכרון יש משהו אכזרי כלפי המשפחות השפולות. גם היום אני חושבת שנגיעתה של רשות בחברתה קשה היא אבל אולי יש בה גם מידה של נחמה.

האופי המסתורי והחמקמק של שעת בין השמשות, שלא ברור אם היא שייכת ליום שעבר או ליום הבא, מאפשר את המעבר. הנפש זקוקה לכברת זמן כדי לעבור את נהר הדי-נוור השוצף בין שני הימים הללו. וכדרכם של נהרות, גם זה מפריד בין שתי הגדות ובו בזמן מחבר ביניהן. בחוקי מדינת ישראל נקבע שיום העצמאות מתחיל בשעה 20:00. בבת אחת כמו מתנערת המדינה מאבלה, נאנחת, מרימה את ראשה ופוצחת בחגיגות. אבל השמחה אינה מנותקת מן העצב. במידה רבה שני הימים מגדירים זה את זה ומעצבים זה את זה. תחושת הרווחה על קיומה של המדינה אינה מנותקת מן העצב על אובדן החיים ומן החרדות באשר לאופי קיומה בהווה ובעתיד.

בתלמוד הירושלמי נאמר: "אם אין דעה, הבדלה מניין?!!" (ברכות ה, ב; לט, ע"ב). אכן, הבדלה בין קטגוריות והבחנה ביניהן היא יכולת שכלית בסיסית. אך היכולת לסמן גבולות היא גם היכולת לסמן את הקשר, את מה שמחבר בין קטגוריות נפרדות. וכך, הרגע המפריד בין האבל ובין השמחה הוא גם הרגע המחבר בין שתי הרשויות.

לעתים דווקא הערבוב בין הרשויות הוא חומר בראשיתי שממנו יכולה לצמוח יצירה חדשה, לא רק בחיי אומה אלא גם בחיי אדם. חיים נחמן ביאליק כתב בשיר שהקדיש לאחד-העם, "המורה", על שעת בין השמשות בחייו של העם:

וְכָל-אֶחָד וְאֶחָד עִם נֵר הָאֵלִים שְׁבִלְבֹו
 זָצָא בְזִמּוֹ בִּירוֹ-הַשְּׁמֹשׁוֹת לְבִקֵּשׁ כּוֹכָבוֹ.
 וְהַשְּׁעָה שְׁעַת אֶהוּ וְבָהוּ, שְׁעַת עֲרָבוֹב הַתְּחוּמִּים
 שֶׁל אֲחֵרִית וְרֵאשִׁית, שֶׁל סְתִירָה וּבְנִיּוֹ, שֶׁל זִקְנָה וְעֲלוּמִים.

שעתו המבלבלת של העם, שֶׁנֵּר אֱלוֹהִים בלב כל אחד מבניו והם מבקשים גאולה, היא בתיאורו של ביאליק שעה שבה ההפכים בלולים ובחושים ללא יכולת הפרדה ביניהם. זוהי שעה של יצירה חדשה הנולדת מן ה"תהו ובהו", שְׁעַת עֲרָבוֹב הַתְּחוּמִּים". דימוי הדם הנחלק בין שני צדי חוד הסיף מתאים לענייננו, זהו דמם של הנופלים וכל מי שקיפחו חייהם במלחמות, אבל דם הוא גם דם הלידה והצמיחה שאנו מייחלים לה במדינת ישראל.

בבית תפילה ישראלי מתקיים בכל שנה טקס הבדלה בין יום הזיכרון ובין יום העצמאות. בחוור, בין שני חלקי הטקס, נאמרת תפילת ההבדלה הזאת שיצרו מובילי הקהילה:

~
 אֱלֹהֵי, נְשַׁמָּה שְׁנַתָּה בִּי טְהוֹרָה הִיא. אִמָּה בְּרָאָתָה, אִמָּה
 צְרִיפָתָה, אִמָּה נְפִחָתָה בִּי, וְאִמָּה מְשַׁמְרָה בְּקִרְבִּי, וְאִמָּה
 עֲמִיד לְטֵלָה מִמִּנֵּי וְלִהְיוֹתִי בִּי לְעֲמִיד לְבֹא.

"כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֲשָׁא וּבָשֶׂם ה' אֶקְרָא" (תהלים קטז, יג)

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מְלֶכֶּ הָעוֹלָם בּוֹרָא פְּרִי הַגִּפְּו.
 בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מְלֶכֶּ הָעוֹלָם בּוֹרָא מִיְנֵי בְּשָׂמִים.
 בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מְלֶכֶּ הָעוֹלָם בּוֹרָא מְאֹרֵי הָאֵשׁ.

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מְלֶכֶּ הָעוֹלָם אֲשֶׁר צָר אַתְּ הָאָדָם
 בְּחֻמָּה וּבְרָא בּוֹ גִּוּוֹ וְאֲנָחָה, וְשָׁשׂוֹן וְשִׂמְחָה. בְּרוּךְ אַתָּה
 ה' יוֹצֵר הָאָדָם.

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מְלֶכֶּ הָעוֹלָם הַמְּבַדֵּיל בֵּין קֹדֶשׁ
 לְקֹדֶשׁ, בֵּין חֹשֶׁךְ לְאוֹר, בֵּין גִּוּוֹ לְשִׂמְחָה, בֵּין אֲבָל לְיוֹם
 טוֹב, בֵּין יוֹם הַזְּכָרוֹן לְיוֹם הָעֲצִמָּאוֹת. בְּרוּךְ אַתָּה ה'
 הַמְּבַדֵּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְקֹדֶשׁ.¹³³

קהילות אחדות בישראל בוחרות לציין את השעה הזאת בטקסי מעבר מיוחדים, חלקם בנויים במתכונת של הבדלה, הטקס שנערך במוצאי שבת וחג, ומסמן את המעבר מקודש לחול, וכאן את המעבר מקודש לקודש. טקסים אלה יוצקים יין עתיק לקנקנים חדשים וצוף חדש לכלים ישנים נושנים. מטרתם של אלה היא לחוות את רגעי הערפל בין הימים, דווקא כדי להעמיק את ההבנה של כל אחד מהם ולעורר במשתתפים רצון להתמודדות וליצירה חדשה.

פרופ' אבי רביצקי נהג לומר בשיעוריו, שהעם היהודי מכיר שני מצבי קיום: גלות וגאולה, זו או זו, כשני צדיו של מטבע. המצב שבו אנו שרויים כעת הוא מצב חסר תקדים בתודעת העם היהודי, אנחנו לא פה ולא שם. ולכן הבלבול. זהו מצב ביניים שבו אורות וצללים משחקים בערבוביה: יצאנו מתחומיה של גלות שבגוף (ושבנפש?) אבל טרם באנו אל החוף שמנגד, ומי יודע אם אי-פעם נגיע אליו.

אכן, שעת בין השמשות היא גם שעה שיש בה מידה של יצירתיות והזדמנות לחשיבה מקורית.

הרגע המבלבל והבלתי מובן הוא רגע של שבירת מוסכמות ותפישות, וגם רגע של לימוד. נוכל לנצל את שעת בין השמשות שבין יום הזיכרון ובין יום העצמאות כדי להרהר בשאלות חשובות ונוקבות הנוגעות בכברת הדרך שעשינו, בהישגים שהושגו ובדרך שעוד נפקחת לפנינו כדי לזכות בעצמאות וכדי להיות עם חופשי בארצנו.¹³²

